

51. Тхоржевский И. И. Последний Петербург: Воспоминания камергера. / Сост. и примеч. С. С. Тхоржевского. – СПб. : Алетея, 1999. – 255 с.
52. Тыркова-Вильямс А. На путях к свободе / А. Тыркова-Вильямс. – Нью-Йорк : Изд-во им. Чехова, 1952. – 429 с.
53. Убийство П. А. Столыпина. Свидетельства и документы / Сост. А. Серебренников. – Нью-Йорк, 1986. – 334 с.
54. Шварц А. Н. Моя переписка со Столыпиным. Мои воспоминания о Государе / А. Н. Шварц. – М. : Греко-латинский кабинет, 1994. – 362 с.
55. Шипов Д. Н. Воспоминания и думы о пережитом / Д. Н. Шипов. – М. : Т-во «Печатня С. П. Яковлева», 1918. – 592 с.
56. Шульгин В. «Что нам в них не нравится...»: Об антисемитизме в России / В. Шульгин. – СПб. : Хорс, 1992. – 286 с.

Елена Стрилюк, Константин Ячменихин

НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА П. А. СТОЛЫПИНА ГЛАЗАМИ СОВРЕМЕННИКОВ

В статье рассматриваются взгляды современников на природу «стольпинского национализма» и национальную политику П. А. Столыпина в целом. Анализируются их видение причин, побудивших премьер-министра начать решение еврейского, польского и финского вопросов, а также результаты работы П. А. Столыпина в области решения национальной проблемы.

Ключевые слова: *Петр Столыпин, современники, национальная политика, национализм, еврейский вопрос, польский вопрос, финский вопрос.*

Olena Striliuk, Kostiantyn Yachmenichin

NATIONAL POLICY OF P. A. STOLYPIN THROUGH THE EYES OF HIS CONTEMPORARIES

The views of contemporaries about the nature of «Stolypin's nationalism» and national politics of P. A. Stolypin in general are considered in this article. Their visions of the reasons which forced the prime minister to start solution of the Jewish, Polish and Finnish questions and the results of Stolypin's work in solving of national problems are analyzed.

Key words: *Peter Stolypin, contemporaries, national policy, nationalism, Jewish question, Polish question, Finnish question.*

УДК 352:94 (477.51-25) “15”: 930.2: (05)

Любов Шара

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОБОТИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ УПРОДОВЖ 1915 р. (за матеріалами «Черниговской земской недели»)

У статті розглядаються пріоритетні напрями роботи Чернігівської міської думи протягом 1915 р., спираючись на матеріали «Черниговской земской недели». Зокрема, йдеться про забезпечення містян продуктами харчування, паливом, організацію допомоги біженцям із західних губерній, вирішення соціально значимих проблем.

Ключові слова: *міське самоврядування, продовольче питання, паливна проблема, біженці, соціальна сфера.*

Чернігів, серед інших міст і сіл українських губерній, сповна відчув усі негативні прояви протиборства двох суперблоків – Антанти і Троїстого союзу – під час Першої світової війни. Із серпня 1914 р. життєдіяльність губернського центра регламентувалася засадами воєнного стану, оголошеного головнокомандувачем Київського військового округу, генерал-ад'ютантом Миколою Івановим. Містяни підлягали мобілізації до лав імператорської армії та формували народне ополчення. Вони мусили пристосовуватися й виживати у форматі соціально-економічного колапсу, що поглиблювався з кожним місяцем, нещадно знищуючи патріотичну ейфорію і щире сподівання на блискавичну перемогу над ворогом.

У таких реаліях перед представниками міського самоврядування (розпорядчий орган – дума, виконавчий – управа) постала низка атипових, притаманних воєнному буттю, проблем. Деякі аспекти господарювання Чернігівської міської думи вже досліджувалися на тлі загальноекономічної кризи на

Лівобережній Україні [1; 3; 4; 5; 35]. Проте, на наш погляд, доречно розширити джерельну базу, що уможливить об'єктивне й усебічне реконструювання діяльності самоврядування у воєнне лихоліття. З огляду на це, актуальним є залучення тогочасної періодики, продукрованої, зокрема, іншою інституцією муніципального управління – земством. Отож, ставимо за мету охарактеризувати пріоритетні напрями роботи Чернігівської міської думи протягом 1915 р., спираючись на матеріали, розміщені на сторінках «Черниговской земской недели». Перш ніж реалізувати окреслене, варто вказати, що «Черниговская земская неделя» – щотижнева газета Чернігівського губернського земства – виходила з 1913 по 1917 рр. Додатками до неї слугували періодичні видання «Земский сборник Черниговской губернии» та «Известия о ценах на хлеб и другие сельскохозяйственные продукты» [6, с. 934].

Рубрикація часопису була доволі широкою, на шпальтах оприлюднювалися нові закони та розпорядження чинного уряду, розміщувалися статті про діяльність органів земського і міського самоврядування Чернігівської губернії та Російської імперії в цілому, своєрідні хроніки подій в межах країни і за кордоном, цікаві дані з історії Чернігово-Сіверщини, бібліографія, довідкова інформація, відповіді на злободенні запити пересічних громадян, поштова скринька, різноманітні оголошення, у тому числі рекламування продукції торгово-промислових закладів Чернігова.

«Черниговская земская неделя» розповсюджувалася шляхом передплати і роздрібного продажу. Окремо взятий номер коштував 5 коп. Річна передплата із доставкою по губернії становила 1 руб., піврічна – 50 коп. Якщо тижневик замовляли в інших регіонах імперії, то ціна подвоювалася: 2 руб. – на рік і 1 руб. – на півроку. Своєрідним бонусом для річних адресатів було безкоштовне отримання двох випусків «Земского сборника Черниговской губернии» [24, текст на обкладинці]. В останній рік видавництва, 1917 р., «Черниговская земская неделя» виходила під назвою «Черниговская земская газета» [6, с. 935].

Залучивши газетні публікації 1915 р., можемо констатувати, що одним із важливих напрямів роботи Чернігівської міської думи в умовах війни стало забезпечення населення продуктами харчування. У той час у місті проживали 43393 особи, якими упродовж місяця споживалося 750 пудів (пуд – 16,38 кг) чаю, 100 пудів (крім домашнього) масла вершкового, 66 тис. пудів круп різних сортів, 60 тис. пудів житнього борошна, 30 тис. пудів солі, по 15 тис. пудів пшеничного борошна, цукру (рафінаду і піску), різноманітної риби (у тому числі оселедців), 6 тис. пудів олії, 4 тис. пудів м'яса (крім домашніх тварин і птахів). Понад те, для господарства потребувалося по 60 тис. пудів жита і сіна та 30 тис. пудів вівса [30, с. 6]. Щоб конструктивно вирішувати різноманітні проблеми, пов'язані з прохарчуванням, дума сформувала продовольчу комісію. Її очільником обрали Миколу Рудіна (почесний громадянин Чернігова, у 1897 – 1906 рр. виконував обов'язки міського голови). Функціональне призначення комісії націлювалося, насамперед, на постачання до Чернігова продуктів харчування, утримання рівня цін й попередження спекуляції. Задля цього закупили та доставили до міста 6 вагонів борошна (по 3 вагони житнього і пшеничного), 10 тис. пудів солі (по 60 коп. за пуд). Згодом, у тому ж таки 1915 р., мали надійти 62 вагони пшеничного борошна і кілька цистерн гасу; цукор (по 5 руб. 40 коп. за пуд) транспортували гужовим способом із Корюківки. Продовольство реалізовували через мережу магазинів Товариства споживачів і приватні лавки. Власників останніх зобов'язували письмово відмовлятися від вивезення отриманих товарів за межі Чернігова; продавати за твердими цінами, встановленими міським самоврядуванням [31, с. 5].

Представники продовольчої комісії вважали, що труднощі з пропостачанням зумовлені, передусім, дезорганізацією залізничного транспорту. Так і було до певної міри. В. Качмала, проаналізувавши кризові прояви в економіці Лівобережної України, зауважила: «скорочення товарообігу тісно пов'язане з роботою транспорту». «Західні залізничні шляхи, – твердить авторка, – було зайнято противником, а східні, завантажені воєнними перевезеннями, не справлялися з доставкою продовольства». В. Качмала, використавши показники 1916 р., підрахувала, що тоді транспортували зерна, цукру, інших продуктів удвічі менше, ніж у 1913 р. [4, с. 241]. Утім, у 1915 р. чернігівські гласні (депутати думи) ще плекали надію на тимчасовість нестатків продовольства, не лякаючись економічного краху. Свідченням того стала нарада делегатів урядових і муніципальних органів влади Чернігівської губернії 15 травня 1915 р. Заслухавши міських голів про забезпеченість містян продуктами харчування, присутні занотували в ухваленій резолюції: «У жодному з міст губернії гострої потреби у предметах першої необхідності у теперішній час не спостерігається і передбачається лише деяка нестача житнього і пшеничного борошна, цукру, солі й гасу, тому постачання цих товарів з інших губерній необхідне» [13, с. 6].

Оптова купівля продуктів вимагала від чернігівського громадського управління чималих капіталовкладень, але, що цікаво, на той час гласні категорично відкинули можливість наповнення бюджету за рахунок підвищення місцевих податків і зборів. Хоча на засіданні думи пролунала пропозиція збільшити тарифи, однак зіткнулася з гострою критикою більшості. Найемоційнішим виявився виступ Бориса Камінера. «Неприпустимо, – наголосив він, – щоб міське самоврядування у такий тяжкий і відповідальний момент, турбуючись про свою скарбницю, ставало на точку зору приватного підприємця; елемент громадськості втрачається, коли дотримуються інтереси лише каси, а не населення. Звернення до займу, – ось шлях, яким потрібно йти, щоб покрити різні видатки міста» [33, с. 3]. Очевидно, така аргументація подіяла. Спершу Чернігівська дума позичила 10 тис. руб. у міщанського товариства (придбали необхідні продукти), пізніше розробила план-кошторис на 100-тисячний кредит під гарантію Державного казначейства [12, с. 3].

Аби уникнути спекуляції, дума продукувала обов'язкові постанови про категоричну заборону скуповувати й перепродавати продовольство по дорозі на чернігівські базари і безпосередньо на них улітку до 9 год., узимку – до 11 год. Саме тоді привозили власну продукцію селяни з навколишніх поселень й оптом збували перекупкам. Кожний обиватель, ставши свідком порушення вказаного правила, мав повідомити міську управу чи поліцію [10, с. 2; 11, с. 4]. Гласні періодично здійснювали таксацію продовольства, враховуючи загальноекономічну ситуацію, закупівельні ціни та співвідношення попиту і пропозиції. Самовільне підвищення цін торговцями каралося законом.

Іншим, пріоритетним, напрямом роботи міської думи Чернігова було забезпечення населення паливом. Для обігріву приміщень житлового фонду, різноманітних установ, навчальних, медичних закладів використовувалися, в основному, дрова. Їх заготівлю здійснювали у навколишніх лісах, часом транспортували з інших губерній. Зазвичай, міська управа закуповувала паливо у підприємців, так званих «дров'яників». З огляду на дорожнечу, інфляцію, брак робочих рук, домінування попиту над пропозицією та інші цілком об'єктивні обставини воєнного буття, зростала й вартість дров. Як свідчать газетні матеріали, «дров'яники» неодноразово зверталися до самоврядування з проханням підвищити купівельну таксу, наголошуючи на збільшенні затрат на заготівлю і транспортування. Думці мусили погоджуватися. Так, до липня 1915 р. куб. саж. палива купували по 26 руб., з липня – по 27 руб. [17, с. 5], врахувавши клопотання постачальників Балахона, Карпекіна та інших, а у жовтні заплатили вже по 32 руб. за куб. саж. підприємцям Малісову і Добринському [27, с. 3].

Періодичне наполягання «дров'яників» на збільшенні цін не могло не викликати обурення гласних, адже обсяги оптових партій, які купували органи самоврядування, були чималими. У січні, приміром, придбали 1300 – 1400 куб. саж. [7, с. 3], липні – 600 куб. саж. [17, с. 5], вересні – 3000 куб. саж. [24, с. 4], жовтні – ще 600 куб. саж. [27, с. 3]. Якщо вдатися до простого підрахунку, то тільки остання операція обійшлася бюджетові у 19200 руб. (по 32 руб. за куб. саж.). Природно, оптовою ціною корегувався роздріб для населення. Відтак, 14 жовтня на засіданні думи вирішили клопотати перед «... владою про вжиття заходів боротьби з дорожнечею дров, аж до ревізії заготівельного запасу дров лісопромисловців» [27, с. 3]. Такий демарш, однак, не дав позитивного результату. 1916 р. вартість палива у Чернігові зростатиме ще стрімкіше.

Кошти для купівлі дров, так як і продовольства, доводилося позичати. Дума розпорядилася адресувати подання про 50 тис. руб. кредиту, але Рада міністрів асигнувала лише 20 тис. руб. При цьому, половину суми мусили повернути державі упродовж 9 місяців з моменту надходження, і ще 10 тис. руб. – через півроку після закінчення війни. Гроші надавалися під 5 % річних. Думці з вдячністю сприйняли транш, хоча вважали його замалим. Наприкінці 1915 р. вони подали ще одну заявку на 30 тис. руб. [29, с. 3].

Подорожчання дров і труднощі їх доставки спонукали самоврядні структури до пошуку альтернативних видів палива. Власне, зародилася ідея торфорозробки. У серпні підготували запит до Головного управління землеоблаштування і землеробства стосовно придатності ближніх боліт для видобутку торфу. Звітди надійшла відповідь, що придатними можуть бути болота поблизу сіл Золотника Чернігівського повіту, Буровка Городнянського повіту та інші, проте вимагався детальний хімічний аналіз. Аби його здійснити, пообіцяли відрядити торфмейстера Могилівсько-Чернігівського управління землеробства і державного майна, пана Танєєва. Коштом міста оплачувалася лише його подорож (дума виділила 200 руб.). Представники управління погодилися також надати в оренду спеціальну машину для розробки торфу (протягом сезону виробляла 500 куб. саж. палива) [21, с. 4].

У листопаді пан Танєєв прибув до Чернігівської губернії. Взявши необхідні зразки торф'яних покладів, передав їх до Петрограду, завідувачу розробки державних торф'яних боліт М. І. Віхляєву [31, с. 9]. На жаль, на шпальтах «Черниговской земской недели» за 1915 р. відсутня інформація про

результати хімічного аналізу. Ми скористалися документацією діловодства думи за 1916 р., з якої відомо про надходження позитивної відповіді з лабораторії та спробу гласних узяти кредит у Селянському поземельному банку на торфорозробку [2, арк. 502].

Міське громадське управління Чернігова мусило вдаватися і до суворої економії електроенергії. Зауважимо, що електрифікація губернського центру розпочалася наприкінці XIX ст., коли завдяки ініціативі механіка телеграфного відомства Матвія Зюкова з'явилися перші електричні ліхтарі на центральних вулицях і площах. Невдовзі підприємець, орендувавши одне із занедбаних приміщень міського водогону, переобладнав його під електростанцію. У січні 1901 р., в силу об'єктивних обставин, електрична система перейшла у підпорядкування органів самоврядування. Договір купівлі-продажу оформили у грудні 1900 р., заплативши М. Зюкову 39 тис. руб. [34, с. 107].

Паливом для електростанції слугувало, насамперед, кам'яне вугілля, запаси якого теж скорочувалися у зв'язку з порушенням транспортування та іншими негараздами, зумовленими війною. Щоб максимально раціоналізувати споживання електроенергії, дума затвердила нові графіки роботи місцевих установ і закладів. Магазини мали працювати з 7 до 19 год. (раніше – з 8 до 20 год.), установи – зачинятися між 16.30 – 19.30 вечора; заборонялася зовнішня реклама, здійснювана за допомогою електрики. Адміністрація навчальних закладів і шпиталів зобов'язувалася не вмикати зайвих лампочок упродовж 16 – 20 год. Окремі вказівки давалися власникам кінематографів «Міраж» та «Наука і життя». Їм не дозволялося з 16.30 до 19.30 вечора підключатися до міської електромережі, користуватися зовнішньою електроустановкою [31, с. 5].

Визначення таких часових рамок обумовлювалося різким зростанням навантаження на електростанцію, оскільки з настанням сутінків освітлювалися приватні будинки і вулиці. На той час енергія вироблялася лише силою дизелів. Задіявши додатковий ресурс – паровик, – могли наростити потужність станції. Біда у тім, що тоді суттєво збільшувалися затрати палива. Щоденно потребувалося б 100 пудів кам'яного вугілля чи 1 куб. саж. дров [2, арк. 502]. Дані цифри, без сумніву, націлювали на економніше використання електроенергії.

Попри складнощі й першочерговість вирішення продовольчої та паливної проблем, Чернігівська міська дума працювала ще і в царинах поліпшення благоустрою та соціальної. «Черниговская земская неделя» інформувала, зокрема, про наступні статті спрямування бюджетних коштів: упорядкування дорожнього полотна, допомога повітовому земству при спорудженні залізобетонного мосту через р. Стрижень, опікуванню про біженців, потребуючим учням. Брукування чернігівських вулиць актуалізувалося весною, коли після зими особливо виявилися пошкодження. Відтак, у квітні 1915 р. затвердили кошторис на 7 тис. руб. для замощення Слеської, Святославської, Миколаївської, Магістратської, Гончої вулиць, частини Хлібопекарської (від Магістратської до Сіверянської) та спуску у Холодний яр [11, с. 4]. У червні, на зібранні гласних, озвучили пропозицію губернатора упорядкувати вулицю «біля П'яти кутів». Частина думців виступила проти, наполягаючи на відсутності грошей: «знову доведеться брати кредит, а це є недоцільним у такий скрутний час, коли й так не вистачає на невідкладні й екстрені потреби». Однак, більшість проголосувала за позику 3 тис. руб. для брукування дороги «біля П'яти кутів» [16, с. 3]. Вочевидь, губернаторське прохання сприймалося як пряма вказівка до дії. Згідно з чинним законодавством очільник губернії користувався широкими повноваженнями для впливу на міське громадське управління. З іншого боку – стан дорожнього покриття мав важливе значення при активізації руху на час війни, і це добре усвідомлювалося гласними.

Чернігівська міська дума погодилася допомогти повітовому земству зі спорудженням залізобетонного мосту через р. Стрижень. На початку 1915 р. асигнували 2 тис. руб. [16, с. 3], у квітні виділили 10 куб. м каменю за умови оплати по 100 руб. за куб чи повернення такої ж кількості матеріалу [11, с. 4]. У червні повітове земство звернулося до громадського управління, просячи профінансувати ще 4 тис. руб. Цього разу відмовили через брак коштів [16, с. 3].

Справді, можливості міського бюджету були не безмежними і, головне, Перша світова актуалізувала перед органами самоврядування невідкладний соціально значимий напрям роботи – опікування біженцями. «Біженці, – зауважила В. Качмала, – створювали серйозні економічні, продовольчі, медико-санітарні проблеми» [4, с. 240]. Величезний плав люду ринув у глиб імперії, Чернігівська губернія стала транзитною територією. Зі шпальт тижневика відомо, що часом спостерігався такий наплив переселенців, що місцева влада виявлялася неспроможною забезпечити їх елементарними речами. Так, 17 – 22 жовтня 1915 р. у Чернігові на «харчовому пункті» зупинилися 15 тис. біженців. Для такої неочікуваної чисельності не приготували теплі приміщення, багатьом довелося провести кілька днів на своїх фурманках, покритих полотном і ковдрами [28, с. 7]. У

листопаді того ж року через губернію пройшли 28648 осіб, у червні 1916 р. – 31724, листопаді – 36224 особи [4, с. 241]. Загалом, з-поміж 335 тис. біженців, котрі лишилися на українських землях, 35432 особи zostалися в Чернігівській губернії. Для порівняння, на Полтавщині зупинилися майже 60 тис. [4, с. 241].

З перших днів появи біженців у губернському центрі рясніли про них повідомлення на сторінках «Черниговской земской недели». Прикметно, що пересічні мешканці щиро переймалися долею біженців, усвідомлюючи громадський обов'язок надати посильну допомогу. Дозволимо собі процитувати уривок зі статті. «Теренами Чернігівської губернії, – написав невідомий автор, – нескінченними потоками йдуть переселенці з Ровенської, Варшавської, Люблінської і Холминської губерній. Широкі й густі потоки нещасних людей, які лишають своє віками насиджене місце і трудовими грошима нажитий статок, спалюючи його до тла, в ім'я вищих державних інтересів, – це одне з найбільш болючих місць теперішньої війни, і до лікування його повинні вживатися масштабні, а головне термінові заходи. Ось тому, крім загальної турботи держави про біженців, до останніх повинна бути проявлена й участь усього російського суспільства: жителі губерній, котрі, на своє щастя, виявилися поза палаючим диханням війни, повинні надати нещасним біженцям найширшу допомогу і найбільш сердечний прийом... Наша губернія розмістила вже 25 тис. виселенців, не рахуючи великої кількості незареєстрованих» [22, с. 14].

У такій ситуації, 1 серпня 1915 р., на засіданні Чернігівської міської думи ухвалили рішення заснувати опікунство над біженцями. На той час до губернського центра прибуло близько 2 тис. осіб з Люблінської і Холминської губерній. Було уповні очевидним невпинне зростання їхньої чисельності, а отже, конче потребувалася спеціальна інституція для вирішення усіляких побутових проблем переселенців. Відтак, постановили відкрити Х міське опікунство для допомоги евакуйованим і біженцям. Його очільником затвердили інженера С. Серебрякова, заступником – Д. Країнського [19, с. 4]. Обрали також Раду опікунства у складі 12 осіб, з яких дев'ятеро чоловіків (М. Імшенецький, І. Дзвонкевич, М. Бодаєв та інші) і троє жінок (Добржанська, Н. Заостровська та Л. Красовська). До Ради увійшли два представники від санітарної служби та по одному від національних громад – польської і єврейської [19, с. 5].

Фінансова база опікунства складалася з відрахувань з міського бюджету, членських внесків, добровільних пожертвувань, надходжень від благодійних концертів, вечорів, спектаклів, коштів військового відомства та комітету великої княжни Тетяни Миколаївни. Скориставшись статистичними даними, можемо простежити обсяги надходжень. Протягом серпня – листопада 1915 р. надійшло в касу міського опікунства 11463 руб. 59 коп. Із них 7733 руб. 96 коп. або 67,5 % – членські внески, асигнування інституції самоврядування, добровільні пожертви, доходи від концертів, спектаклів, вечорів «кружечних зборів», 2888 руб. 12 коп. (25,2 %) – відрахування комітету великої княжни Тетяни Миколаївни і 841 руб. 51 коп. (7,3 %) – з військового фонду [32, с. 2]. Останній, до речі, виплачував по 20 коп. на день проживання дорослого біженця і по 16 коп. – дитини до 10 років. Постійними були збори від благодійних заходів. 4 серпня, приміром, Рада опікунства зорганізувала перегляд п'єси «Хорошо сшитый фрак», після чого отримали 530 руб. [21, с. 4], 9 серпня відбувся музично-літературний вечір, що приніс 437 руб. 55 коп., 20 і 30 серпня – два спектаклі, в результаті яких надійшли 83 руб. 55 коп. і 466 руб. 45 коп. відповідно [26, с. 1], 20 вересня – концерт – 485 руб. 23 коп. [25, с. 6].

Витратні статті опікунства містили відрахування на власні канцелярські й господарські потреби, обіди біженцям, харчування їх у дешевих їдальнях, забезпечення пайками, одноразову допомогу окремим родинам, на одяг, взуття, кошти від'їжджаючим на схід. Для тих, хто евакуювався далі, влаштовувалася лазня, пропонувався одяг, взуття, але, вказувалося у звіті опікунства, «не в обсягах дійсної потреби». На дорогу видавалися гроші: дорослим по 1,5 руб., дітям – по 1 руб. [21, с. 4].

Щоби побачити загальну картину використання бюджету опікунства, візьмемо дані за серпень – вересень 1915 р. Тоді загальна сума видатків склала 4804 руб. 93 коп., з яких 1274 руб. 32 коп. – на дорогу від'їжджаючим углиб імперії, 1202 руб. 03 коп. – на пайки, 1155 руб. 75 коп. – одноразова грошова допомога 136 родинам біженців, 480 руб. 99 коп. – закупівля продуктів харчування на пункти переселенців, 309 руб. – єврейському комітету, 148 руб. 94 коп. – оплата харчування біженців у дешевих міських їдальнях, 138 руб. 90 коп. – канцелярські витрати опікунства, 50 руб. – допомога їдальні при опікунстві, 45 руб. – на одяг [26, с. 1]. Упродовж листопада витрати опікунства сягнули 2320 руб. 36 коп.: для навчання дітей біженців – 1051 руб., на одяг, взуття, білизну – 693 руб. 81 коп., грошова допомога тим, хто мешкав у городян – 293 руб., на харчування в дешевій їдальні –

78 руб. 80 коп., на дорогу від'їжджаючим – 78 руб., оплата питної води, оренди житла, використання дров – 66 руб. 15 коп., канцелярські витрати опікунства – 59 руб. 60 коп. [32, текст на обкладинці]. Детальна інформація з «Черниговской земской недели» дозволяє подивитися на щоденну роботу Ради опікунства. Передусім, реєстрували прибулих до Чернігова, поселяли на деякий час у карантинну зону, аби попередити поширення інфекційних захворювань, що вже мали місце. У цьому переконує повідомлення тижневика про звернення опікунства до управління залізничних доріг із проханням ретельніше дезінфікувати пасажирські вагони і теплушки. Через професійну недбалість до губернського центра прибули інфіковані.

Витримавши карантин, біженці селилися у тимчасове помешкання, надане міським самоврядуванням, чи опікунство підшукувало житло в орендодавців. Зокрема, на 7 серпня у будівлі комунального цегельного заводу розмістили 698 дорослих і 299 дітей, на заводі Хавіна – 441 дорослого і 210 дітей, у дворі Вільного пожежного товариства – 127 дорослих і 53 дитини, загалом 1828 осіб [23, с. 4]. На Болдиній горі, йдеться у часописі, також прихистили біженців, якими опікувався Троїцький монастир. Утім, невдовзі міська дума довідалася про скрутні умови проживання: «харчувалися виключно однією кашею без хліба, чаю і молока; не давали дров на варіння їжі та кип'ятіння води». Було вирішено перемістити їх на подвір'я Вільного пожежного товариства [20, с. 4]. Частина переселенців тимчасово мешкала в училищах (ремісничому, для сліпих, церковнопарафіяльному при Катерининській церкві) та міському нічному притулку. Чисельність біженців постійно варіювалася. Так, 7 серпня поїхали далі на схід родини з приміщення заводу Хавіна. У вересні у Чернігові перебували 1297 сімей або 4591 особа.

Допоки біженці не знайшли роботу, вони забезпечувалися пайками; при потребі – взуттям, одягом, предметами першої необхідності, у виключних випадках – грошима. Харчувалися у безкоштовних або дешевих їдальнях (у нічному притулку, Соборній чайній) [23, с. 4]. Гарячу їжу споживали 1 – 2 рази на день, отримували також чай, діти – молоко. Міська управа видавала марки на безкоштовну питну воду з водогону.

Задля вирішення різноманітних проблем переселенців, на кшталт розшуку родичів, загубленого багажу, пошуку житла, роботи, надання юридичних консультацій та інше, відкрили спеціальну контору, де постійно працювали 5 – 6 членів Ради опікунства. Щоб відшукати рідних, давалося оголошення у газету «Киевская мысль». Згодом опікунство звернулося до міського голови Аркадія Верзилова з пропозицією зконтактуватися із Всеросійськими земським і міським союзами та обговорити заснування центрального довідкового бюро для розшуку загублених у межах імперії [20, с. 4]. Ідею визнали слушною, така установа відкрилася.

Не завжди виявлявся результативним пошук роботи для переселенців. Попитом користувалися, зазвичай, «інтелігентні професії» [23, с. 5]. Біженці частково залучалися на поденні роботи, приміром, у серпні – на будівництво залізничної колії поблизу с. Анісів [21, с. 4].

Поява у Чернігові біженців спонукала самоврядні структури до будівництва бараку для інфікованих. Як вказувалося вище, переселенці виступали в ролі переносників різноманітних хвороботворних бактерій, тому як ніколи назріла потреба в додатковому ізоляторі. «Наявне у місті інфекційне відділення при губернській земській лікарні, – неодноразово лунало з вуст гласних, – у теперішній час неспроможне задовольнити усі місцеві потреби, так як у місті з'явилося чимало прийшлого елемента». У лютому міський голова А. Верзилов, повернувшись з Москви, де 13 – 15 лютого відбувся з'їзд представників міст, запропонував звернутися до Всеросійського союзу міст з проханням про субсидію на побудову та облаштування барака [9, с. 3]. Думці зацікавилися цим, і на одному зі своїх зібрань підготували клопотання з детальним планом-кошторисом (ізолятор на 30 ліжок, пральня, дезінфекційна камера, розширення дешевої їдальні та асенізаційного обозу). На все це потребувалася 41 тис. руб. Через деякий довідалися про відмову Всеросійського союзу міст. Мусили думати про нового кредитора й перепланування кошторису, аби скоротити загальну суму видатків. У травні підготували необхідну документацію й апелювали до протичумної Комісії. Цього разу прохали 30500 тис. руб.: 10 тис. руб. – на розширення дешевої їдальні та асенізаційного обозу, 9 тис. руб. – на будівництво бараку легкого типу на 30 ліжок, 6750 руб. – на спорудження дезінфекційної камери, пральні та їхнє обладнання, 3750 руб. – на облаштування ізолятора (з розрахунку по 125 руб. на ліжку), 1 тис. руб. – на купівлю спеціальної карети для транспортування хворих. Водночас, дума очікувала на щомісячну субсидію (по 740 руб.) для утримання бараку [14, с. 3].

У липні надійшов довгоочікуваний транш – 16250 руб. Сума, як бачимо, значно менша проханої, але вже й така кількість готівки дозволила органам самоврядування оголосити тендер на

будівництво інфекційного приміщення. З муніципального фонду виділили землю – поблизу ветеринарної амбулаторії Чернігівського повітового земства, дорогою на села Старий Білоус і Подусівка [18, с. 4]. Торги виграв лісопромисловець Березовський, який зобов'язався здати об'єкт в експлуатацію до 1 листопада 1915 р. Пропонований ним кошторис сягав 11950 руб., з яких 9 тис. руб. – на будівництво бараків на 30 ліжок і 2950 руб. – окремого флігеля для пральні, кухні та дезінфекційної камери [19, с. 4]. Решта коштів – на облаштування новобудови.

Як не дивно, але, в умовах хронічного браку грошей і постійних позик, чернігівське самоврядування віднаходило засоби для призначення стипендій та підтримки постраждалих від бойових дій за кордоном. За даними тижневика, протягом 1915 р. міська дума встановила стипендію імені Т. Г. Шевченка трьом учням: С. Євмененку – вихованцю Київського художнього училища (100 руб.), П. Новаку та Н. Коночадовій – учням Чернігівського музичного училища (по 40 руб. кожному) [21, с. 4].

На січневому зібранні думців, повідомлялося в «Черниговской земской неделе», заслухали подяку від бельгійського консула за надіслані ними 500 руб. на відбудову розореної війною Бельгії. Тоді ж, у січні, гласні вирішили відкрити при міській управі пункт прийому пожертв для населення Сербії, Чорногорії та Кавказу [8, с. 3]. Напевно, надходження не забарилися, бо 21 квітня думцям озвучили звернення Королівсько-Сербської митрополії, де висловлювалась вдячність за надіслані 500 руб. на потреби Сербії [12, с. 3]. У даному випадку важко, правда, визначити частку кожного джерела надходжень: особистісні пожертви гласних, бюджетні чи зібрані містянами.

Таким чином, матеріали, опубліковані на шпальтах «Черниговской земской недели», засвідчили, що Чернігівська міська дума мусила переформатувати свою діяльність в умовах Першої світової війни. На другому році воєнного конфлікту, коли уповні окреслився його затяжний характер, першочергової ваги набули заходи стосовно забезпечення населення продуктами харчування та паливом. Задля того дума сформувала продовольчу комісію, уповноваживши її організувати закупівлю і транспортування до міста продовольства, координувати його реалізацію через мережу приватних магазинів і підпорядкованих Товариству споживачів, контролювати рівень цін на місцевих ринках, вдаючись до таксації найнеобхідніших продуктів. Паливну проблему намагалися вирішувати шляхом оптової закупівлі дров у лісопромисловців губернії та за її межами. Зважаючи на дорожнечу і складнощі доставки деревини, гласні ініціювали ідею торфорозробки; з метою економії палива запровадили обмеження для користувачів електроенергії. Для здійснення оптових торгових операцій вдавалися до позик.

Суголосно з такими нагальними діями самоврядні структури Чернігова не відмовилися від типових, притаманних мирному буттю, напрямів господарської та соціальної роботи. Віднаходилися кошти для брукування вуличного полотна, помочі земству в побудові мосту через р. Стрижень, призначення стипендій потребуючим учням. Принципово важливою стала організація допомоги біженцям із західних губерній, де розгорнувся театр бойових дій. Дума ухвалила рішення про створення міського опікунства над переселенцями, частково фінансуючи його роботу, сприяючи вирішувати побутові проблеми біженців, серед іншого турбуючись про тимчасове розселення, прохарчування, подальшу евакуацію у глиб імперії та інше.

Джерела та література:

1. Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О. Вільшанська // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 56 – 71.
2. Державний архів Чернігівської області, ф. 145, оп. 2, од. зб. 1411, 546 арк.
3. Знаменні і пам'ятні дати по Чернігівській області на 2014 р. / [скл. Л. Студьонова, І. Каганова; від. за вип. І. Аліференко]. – Чернігів, 2013. – 87 с.
4. Качмала В. Наростання загальної кризи на Лівобережній Україні в роки Першої світової війни / В. Качмала // Краєзнавство. – 2011. – № 4. – С. 238 – 245.
5. Подвербний А. Громадське життя Чернігова на початку I Світової війни (за матеріалами преси) / А. Подвербний // Сіверянський літопис. – 2012. – №5 – 6. – С. 164 – 173.
6. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / [за ред. А. Кудрицького]. – К., 1990. – 1005 с.
7. Черниговская земская неделя (далі – ЧЗН). – 1915. – № 4.
8. ЧЗН. – 1915. – № 5.
9. ЧЗН. – 1915. – №9.
10. ЧЗН. – 1915. – № 12.
11. ЧЗН. – 1915. – № 16.

12. ЧЗН. – 1915. – № 17.
13. ЧЗН. – 1915. – № 22.
14. ЧЗН. – 1915. – № 23.
15. ЧЗН. – 1915. – № 24.
16. ЧЗН. – 1915. – № 25.
17. ЧЗН. – 1915. – № 29.
18. ЧЗН. – 1915. – № 30.
19. ЧЗН. – 1915. – № 32.
20. ЧЗН. – 1915. – № 33.
21. ЧЗН. – 1915. – № 34.
22. ЧЗН. – 1915. – № 35.
23. ЧЗН. – 1915. – № 37.
24. ЧЗН. – 1915. – № 39.
25. ЧЗН. – 1915. – № 40.
26. ЧЗН. – 1915. – № 41.
27. ЧЗН. – 1915. – № 43.
28. ЧЗН. – 1915. – № 44.
29. ЧЗН. – 1915. – № 45.
30. ЧЗН. – 1915. – № 46.
31. ЧЗН. – 1915. – № 49.
32. ЧЗН. – 1915. – № 50.
33. ЧЗН. – 1915. – № 51.

34. Шара Л. Чернігівська міська дума (70 – 90-і роки ХІХ ст.) / Л. Шара. – Чернігів, 2010. – 224 с.

35. Шевченко В. Проблема біженців на Чернігівщині в роки Першої світової війни / В. Шевченко // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. – Чернігів, 1999. – Вип. 4. – С. 54 – 57.

Любовь Шарая

**ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАБОТЫ ЧЕРНИГОВСКОЙ ГОРОДСКОЙ ДУМЫ НА
ПРОТЯЖЕНИИ 1915 г.**

(по материалам «Черниговской земской недели»)

В статье рассматриваются приоритетные направления работы Черниговской городской думы на протяжении 1915 г., ссылаясь на материалы «Черниговской земской недели». В частности, говорится об обеспечении горожан продуктами питания, топливом, организации помощи беженцам из западных губерний, решение социально значимых проблем.

Ключевые слова: городское самоуправление, продовольственный вопрос, топливная проблема, беженцы, социальная сфера.

Ljubov Shara

**THE PRIORITY DIRECTIONS OF THE CHERNIHIV CITY COUNCIL'S WORK DURING
1915**

(on the materials of "Chernigovskoi zemskoi nedeli")

The priority directions of the Chernihiv City Council's work during 1915 referring to the materials of "Chernigovskoi zemskoi nedeli" are considered in the article. In particular, the provision citizens with products, fuel, the organization of the help to refugees from the western provinces, the solution of the socially significant problems is reported.

Keywords: municipal government, food question, fuel problem, refugees, social sphere.